

УДК 351:321

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-3401.2023.3.11>

А. В. Дакал

доктор наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри публічного адміністрування
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та соціальних наук
ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
<https://orcid.org/0000-0003-3221-353X>

С. О. Москаленко

кандидат наук з державного управління, доцент,
завідувач відділу методології навчання і наукових досліджень
Вищої школи публічного управління
<https://orcid.org/0000-0002-5017-0230>

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ

Стаття присвячена обґрунтуванню наукового підходу до розгляду патріотичного виховання як однієї з передумов забезпечення національної стійкості. Предмет дослідження розглядається з точки зору публічного управління та адміністрування, а не суто педагогіки, політології чи філософії, зважаючи на міждисциплінарність окресленої проблематики.

Патріотизм трактується як компонент структури особистості, суспільна та індивідуальна цінність. Наголошується, що суспільно-політичні практики переконливо свідчать про стійкий взаємозв'язок і взаємовплив національної самосвідомості громадян, патріотичного виховання, внутрішньоукраїнської інтеграції та державотворчих процесів. Посилення патріотичного виховання потребує зусиль владних структур, залучення потенціалу громадянського суспільства, широкого використання релевантного зарубіжного досвіду.

Акцентується увага на необхідності створення та розбудові мережі центрів патріотичного виховання, які б виконували низку функцій (комунікативно-соціалізаційну, стабілізаційну, адаптивну, культурно-дозвілєву, профілактичну, освітню), а також формування потужної відкритої тематичної культурно-освітньої інтеграційної платформи в онлайн-форматі для популяризації української історії і національних традицій, належного інформування суспільства про чутливі теми (зокрема, історичні, які використовуються, або можуть бути використані агресором для досягнення своїх цілей), реалізації державної політики пам'яті, формування активної громадянської позиції.

Виокремлено ключові блоки складових елементів публічної політики у сфері патріотичного виховання, перший із яких включає в себе визначення, формулювання, коригування та оприлюднення цілей такої політики, а другий – вироблення, узгодження зі стейкхолдерами, організацію виконання та оцінювання політичних рішень у царині патріотичного виховання громадян.

Така політика має бути науково обґрунтованою, цілеспрямованою, послідовною і системною, її заходи мають бути забезпечені ресурсами та використовувати множинні можливості впливу на інформаційний простір.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, публічна політика, гібридна війна, державна безпека, національна стійкість.

Постановка проблеми. В сучасних умовах патріотичне виховання громадян набуває особливого значення і потребує посиленої уваги держави і суспільства. Без підвищення рівня організації виховання патріотизму вбачається

проблематичним запровадження на основі національних інтересів України багаторівневої комплексної національної системи стійкості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам патріотичного виховання останнім

часом науковці і практики почали приділяти дещо більше уваги, порівняно з попереднім, мирним державотворчим етапом нашої історії. Так, у Національній доповіді, підготовленій Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, аналізуючи загрози у науковій та освітній сферах, а також основні напрями забезпечення інтелектуальної безпеки держави, фахівці цілком справедливо наголошують: «Відмова від державної ідеології (яку мала б витіснити національна ідея) обернулася небезпечною для національного суверенітету й народовладдя багатовекторністю, патріотичне виховання взагалі зникло з пріоритетів освіти та всієї гуманітарної політики» [1, с. 375]. Зауважимо, що окреслений стан справ невдовзі вилився в значні проблеми, напряду пов'язані з національною безпекою.

І це закономірно, адже, якщо говорити про патріотизм, то, як стверджують І. Бех, В. Кириченко, Ж. Петрочко, «його головним призначенням є консолідація суспільства для успішного вирішення широкомасштабних суспільно значущих проблем нації» [2, с. 6].

Водночас у своїх дослідженнях науковці Л. Чупрій та О. Сіра приходять до висновку, що в умовах посилення сучасних загроз та викликів національно-патріотичне виховання є важливим безпековим чинником. При цьому зазначається, що саме патріотизм лежить в основі формування національної самосвідомості [3, с. 46]. І з цим важко не погодитися, адже суспільно-політичні практики переконливо свідчать про стійкий взаємозв'язок і взаємовплив національної самосвідомості громадян, патріотичного виховання, внутрішньоукраїнської інтеграції та державотворчих процесів.

Доцільним у контексті нашого дослідження є звернення до напрацювань учених щодо соціокультурних механізмів формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України. Зокрема, автори монографії з цієї тематики (В. Горювий та інші) розглядають ментальний імунітет як основу національної стійкості в умовах розвитку інформаційного суспільства та проблеми його збереження і зміцнення в умовах російсько-української інформаційно-психологічної війни, посилення впливу маніпулятивних технологій в інформаційних протистояннях і розвиток методик їх нейтралізації [4].

Попри наявність наукових розробок, присвячених проблемам патріотичного виховання, його особливостям в період війни, дедалі біль-

ше виразняється нагальна потреба продовжити дослідження цього феномена з точки зору публічного управління та адміністрування, а не суто педагогіки, політології чи філософії, маючи на увазі явну міждисциплінарність окресленої проблематики.

Формулювання цілей статті. З огляду на недостатню наукову розробленість обраної теми, цілями статті визначено обґрунтування наукового підходу до розгляду патріотичного виховання як однієї з передумов забезпечення національної стійкості, а також виокремлення ключових блоків складових елементів публічної політики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Науковці зазначають, що національна і особиста гідність, почуття патріотизму, свободи, волі, справедливості формуються не лише відповідним змістом, формами і засобами виховання, а й з урахуванням етнічних та ментальних особливостей, які задають певні орієнтири поведінки індивіда та суспільства [5, с. 166]. Зауважимо, що ця поведінка може бути свідомо дезорієнтованою під впливом зовнішніх сил. А недооцінка такого впливу може мати катастрофічні наслідки, оскільки під удар потрапляють світоглядно-ціннісні орієнтації, рівень свідомості людей, механізми їх самоідентифікації.

Важливу роль при цьому відіграє цілеспрямована діяльність у царині культури і в дотичних сферах: «Культурний контент, направлений на цивілізаційне перевербування українців, є інструментом пропаганди, ідеологізації, призводить до етнокультурної асиміляції, розсіювання ідентичності, транслює антиукраїнські міфи, сприяє конструюванню та підтримувannya квазіідентичності, призводить до психопатогенних станів психіки та хаотизації свідомості, а також виступає потужним проросійським нарративом» [6, с. 57–58]. І боротьба проти такої агресії немілітарного типу, що є, фактично, складовою гібридної війни, потребує серйозної підготовки.

Оскільки гібридна війна спрямована «на отримання патронату над державою, який досягається через вплив на населення, політикум, бізнес, силові структури» [7, с. 8], недостатньо зосереджуватися на патріотичному вихованні лише дітей і молоді, хоча й це є надзвичайно важливим. Натомість слід розуміти патріотичне виховання у більш широкому сенсі; фактично йдеться про «процес цілеспрямованого систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією об'ек-

тивних і суб'єктивних чинників» [8, с. 14], який має бути безперервним і довготривалим.

При цьому патріотизм трактується як компонент структури особистості, суспільна та індивідуальна цінність. «Патріотизм визначають як прагнення до свободи, любов до Батьківщини, вірність і служіння їй і своєму народові, дієву турботу про їх благо, активне сприяння утвердженню й розвитку України як вільної суверенної правової демократичної соціальної держави, готовність обстоювати й захищати її територіальну цілісність, незалежність; сприяння гармонізації державних, суспільних, громадських і особистісних інтересів; невіддільність від неї своєї долі» [9, с. 13]. Таким чином (в ідеалі) формується свідомий громадянин, творець високої культури, спроможний протистояти деструктивним впливам. А відповідальна поведінка громадян «стане підґрунтям для зміцнення національної єдності й неодмінно позитивно позначиться на забезпеченні готовності до реагування на зазіхання держави-терориста» [10].

Формуючи та реалізуючи публічну політику в цій сфері, слід виходити з того, що це війна «психологічна за формою, цивілізаційна за змістом та інформаційна за засобами, в якій об'єктом руйнування і перетворення є ціннісні установки народонаселення противника, в результаті чого первинні життєві цілі замінюються вторинними, третинними і більш низькими, приземного рівня. З початком консцієнтальної війни вплив на стан масової свідомості зростає» [11, с. 203]. Відтак легковажити такою передумовою забезпечення національної стійкості як патріотичне виховання громадян, не приходиться. Навпаки, слід спрямувати на це максимум зусиль владних структур, залучити потенціал громадянського суспільства, якомога ширше використовувати релевантний зарубіжний досвід.

Аналіз наявного нормативно-правового підґрунтя для здійснення в Україні публічного управління у цій сфері свідчить про його достатність, хоча й не особливу впорядкованість (у сенсі певної різноплановості). Так, Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII «Про освіту» однією із засад державної політики у сфері освіти визначає виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій [12].

У Законі України від 09 квітня 2015 р. № 314-VIII «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» зазначається, що держава вживає заходів,

спрямованих на підвищення поінформованості суспільства та привернення уваги громадськості до історії боротьби та борців за незалежність України у XX столітті, розробляє та вдосконалює навчальні плани, підручники, програми та заходи з метою вивчення історії боротьби та борців за незалежність України у XX столітті, поширює об'єктивну інформацію в Україні та світі про боротьбу та борців за незалежність України у XX столітті [13].

Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» визначає поширення знань про видатних особистостей українського державотворення, як одну з ключових складових національно-патріотичного виховання громадян України [14]. При цьому основними складовими національно-патріотичного виховання є: громадянсько-патріотичне виховання; духовно-моральне виховання; співпраця із закордонними українцями, в контексті чого передбачається: популяризація історії України, зокрема боротьби українського народу за самовизначення і творення власної держави, етапів державотворення та борців за незалежність і територіальну цілісність України; вшанування видатних особистостей українського державотворення, які полягли в боротьбі за захист незалежності та територіальної цілісності України, розкриття внеску закордонних українців у процеси українського державотворення.

В Указі Президента України від 01 грудня 2016 р. № 534 «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» наголошується на необхідності ушанування героїв боротьби Українського народу за незалежність і територіальну цілісність [15].

Відповідно до Концепції розвитку громадянської освіти в Україні система громадянської освіти охоплює всі складники, рівні і ступені, стандарти освіти, заклади освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органи управління у сфері освіти, а також нормативно-правові акти, що регулюють відносини між ними [16]. А одним із основних змістових напрямів громадянської освіти є національно-патріотичне виховання.

У Стратегії національно-патріотичного виховання, затвердженій Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019

підкреслюється, що державна політика у сфері національно-патріотичного виховання потребує постійного удосконалення з урахуванням потреб і викликів, що стоять перед суспільством [17]. У цьому документі вказується, зокрема, на актуалізацію таких потреб: подолання імперсько-тоталітарних рудиментів у суспільній свідомості та зумовлених русифікацією, нищенням української духовно-культурної спадщини та історичної пам'яті розбіжностей в уявленнях про історичне минуле, а також формування стійкості ціннісної основи національного мовно-культурного простору перед зовнішнім втручанням.

Побіжно згадується про патріотичне виховання громадян та військово-патріотичне виховання молоді в Стратегії воєнної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» [18].

Концепція забезпечення національної системи стійкості, затверджена Указом Президента України від 27 вересня 2021 р. № 479/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» [19], визначає національну стійкість як здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій. При цьому під уразливістю розуміється наявність проблем, вад, недоліків, які породжують або посилюють схильність до порушення функціональності та/або піддатливість негативним впливам загроз.

Таким чином, йдеться про «ступінь зрілості національної свідомості, міцність світоглядних і патріотичних переконань громадян, про їх здатність до опірності – несприйняття ворожих і переважно замаскованих, підступних за своїми руйнівними (для людини і держави) цілями пропагандистських гасел, установок і маніпулятивних впливів. Адже сучасна глобальна війна Росії проти України має своїм об'єктом свідомість людей, їх переконання, громадянську позицію, національну ідентичність, політичну й правову культуру. І головним знаряддям у цій війні стала саме консцієнтальна зброя» [1, с. 377]. Як бачимо, проблема, перед якою постало нині суспільство і держава, є складною і багатогран-

ною, відтак і публічна політика у цій сфері має носити системний характер, бути послідовною, продуманою і науково обґрунтованою.

Така політика повинна передбачати оцінювання основних об'єктів та їх підсистем і елементів за критеріями стійкості (зокрема, із застосуванням процедур самооцінювання державними установами, підприємствами, організаціями). Це, на думку О. Резнікової, дозволить виявити притаманні їм уразливості: «Виконуючи такий аналіз, доцільно брати до уваги не лише специфіку об'єктів, а й певні характеристики суспільних відносин: рівень довіри населення до дій уряду та інших органів державної і місцевої влади; панівні настрої у суспільстві; ефективність комунікації держави з населенням; розвиток культури безпеки; стан патріотичного виховання тощо» [20, с. 165].

Щодо конкретних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання, першочерговими з-поміж них вважаємо створення та розбудову мережі центрів патріотичного виховання, які б виконували низку функцій (комунікативно-соціалізаційну, стабілізаційну, адаптивну, культурно-дозвілльєву, профілактичну, освітню), а також формування потужної відкритої тематичної культурно-освітньої інтеграційної платформи в онлайн-форматі для популяризації української історії і національних традицій, належного інформування суспільства про чутливі теми (зокрема, історичні, які використовуються, або можуть бути використані агресором для досягнення своїх цілей), реалізації державної політики пам'яті, формування активної громадянської позиції.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, здійснивши обґрунтування наукового підходу до розгляду патріотичного виховання як однієї з передумов забезпечення національної стійкості, можна виокремити два ключових блоки складових елементів публічної політики у цій сфері:

- визначення, формулювання, коригування та оприлюднення цілей такої політики;
- вироблення, узгодження зі стейкхолдерами, організація виконання та оцінювання політичних рішень у царині патріотичного виховання громадян.

Така політика має бути науково обґрунтованою, цілеспрямованою, послідовною і системною, її заходи мають бути забезпечені ресурсами та використовувати множинні можливості впливу на інформаційний простір.

Напрямами подальших досліджень у межах даної проблематики вважаємо визначення притатних до застосування на вітчизняних теренах зарубіжних практик організації патріотичного виховання, успішного здійснення заходів протидії гібридній агресії.

Список використаної літератури:

1. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.
2. Бех І. Д., Кириченко В. І., Петрочко Ж. В. З Україною в серці (тренінг з патріотичного виховання дітей та молоді) : посіб. Харків : «Друкарня Мадрид», 2016. 140 с.
3. Чупрій Л., Сіра О. Особливості розвитку національно-патріотичного виховання молоді в умовах російської повномасштабної агресії. *Державна сімейна та молодіжна політика: законодавство, методи та практики*. 2022. № 2. С. 46–57. URL: <https://dismp.gov.ua/derzhavna-simejna-ta-molodizhna-politika-zakonodavstvo-metodi-ta-praktiki-2/> (дата звернення: 12.07.2023).
4. Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України : [монографія] / В. М. Горовий [та ін.]. Київ : НБУВ, 2015. 228 с.
5. Публічне управління : термінологічний словник / уклад. : В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін. Київ : НАДУ, 2018. 224 с.
6. Гречка С.О. «Культурна зброя» як складник консцієнтальної війни проти України. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2018. Вип. 2 (64). С. 53–58.
7. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства. Аналітичний документ / За заг. ред. В. Мартинюка. Київ, 2018. 105 с.
8. Освіта дорослих: короткий термінологічний словник / Авт.-упор. Лук'янова Л.Б., Аніщенко О.В. К. ; Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2014. 108 с.
9. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації [для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. Київ : Фенікс, 2022. 64 с.
10. Малиш Н. А., Москаленко С. О., Халецька А. А. Культурна політика держави в контексті забезпечення національної стійкості. Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека». 2023. № 4(34). URL: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2023-4-8885> (дата звернення: 12.07.2023).
11. Задорожний Г.В. Консцієнтальна війна – провідна форма геоекономічного підкорення свідомості як нового предмету праці в умовах неоліберальної глобалізації. *Вісник економічної науки України*. 2021. № 1 (40). С. 199–206.
12. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII : станом на 2 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 12.07.2023).
13. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті : Закон України від 09.04.2015 р. № 314-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text> (дата звернення: 12.07.2023).
14. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 р. № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 12.07.2023).
15. Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері : Указ Президента України від 01.12.2016 р. № 534/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534/2016#Text> (дата звернення: 12.07.2023).
16. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 р. № 710-р : станом на 8 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text> (дата звернення: 12.07.2023).
17. Про Стратегію національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18.05.2019 р. № 286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення: 12.07.2023).
18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення: 12.07.2023).
19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» : Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text> (дата звернення: 12.07.2023).
20. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.

Dakal A. V., Moskalenko S. O. Patriotic education in the context of ensuring national resilience

The article is devoted to the justification of the scientific approach to the consideration of patriotic education as one of the prerequisites for ensuring national resilience. The subject of the research is considered from the point of view of public management and administration, and not purely pedagogy, political science or philosophy, given the interdisciplinary nature of the outlined issues.

Patriotism is interpreted as a component of the personality structure, social and individual value. It is emphasized that social and political practices convincingly testify to the stable relationship and mutual influence of the national self-consciousness of citizens, patriotic education, intra-Ukrainian integration and state-building processes. Strengthening patriotic education requires the efforts of power structures, the involvement of the potential of civil society, and the wide use of relevant foreign experience.

Attention is focused on the need to create and develop a network of patriotic education centers that would perform a number of functions (communicative-socialization, stabilization, adaptive, cultural-leisure, preventive, educational), as well as the formation of a powerful open thematic cultural-educational integration platform in an online format for popularizing Ukrainian history and national traditions, properly informing society about sensitive topics (in particular, historical ones that are used or can be used by the aggressor to achieve his goals), implementation of the public policy of memory, formation of an active civic position.

The main blocks of constituent elements of public policy in the field of patriotic education are singled out, the first of which includes the definition, formulation, adjustment and publication of the goals of such policy, and the second - development, coordination with stakeholders, organization of implementation and evaluation of political decisions in the field of patriotic education of citizens.

Such a policy should be scientifically based, targeted, consistent and systematic, its measures should be provided with resources and use multiple possibilities of influencing the information space.

Key words: *patriotism, patriotic education, public policy, hybrid war, state security, national resilience.*